

ІСТОРІЯ

Бєлов О.Ф., Шаповалов Г.І.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧАС ВИНИКНЕННЯ СИМВОЛУ «ХРЕСТ-ЯКІР»

Археологічні джерела античного часу свідчать, що символ «хрест-якір» виникає у середземноморсько-чорноморському басейні. Його поява обумовлена винайденням корабельного якоря — надзвичайно важливого засобу для забезпечення безпеки судноплавства. Вважається, що конструкція класичного якоря зі штоком, який забезпечував обертання якоря на ріг при виникненні тяги канату від корабля, з'явилась у приморських цивілізаціях Південно-Східної Азії ще у II тис. до н. е. [1, с. 10]. У басейні Середземного та Чорного морів такі дворогі дерева'ні якорі із кам'яними, а пізніше свинцевими штоками починають використовувати з XII ст. до н. е. [2, с. 14].

У дворогого якоря, незалежно від матеріалу виготовлення, основними деталями є веретено з рогами в нижній частині і шток, який кріпиться у верхній частині веретена. Стовідсоткова вірогідність зайняття якорем на дні необхідного положення для утримання корабля на місці, забезпечується тим, що його шток, у співвідношенні до рогів, кріпиться до веретена під кутом дев'яносто градусів (рис. 1) [3, с. 533].

Перші спроби відобразити складну конструкцію якоря, його тривимірність простежується у VII ст. до н. е. Добре відомо про використання в античний час, як

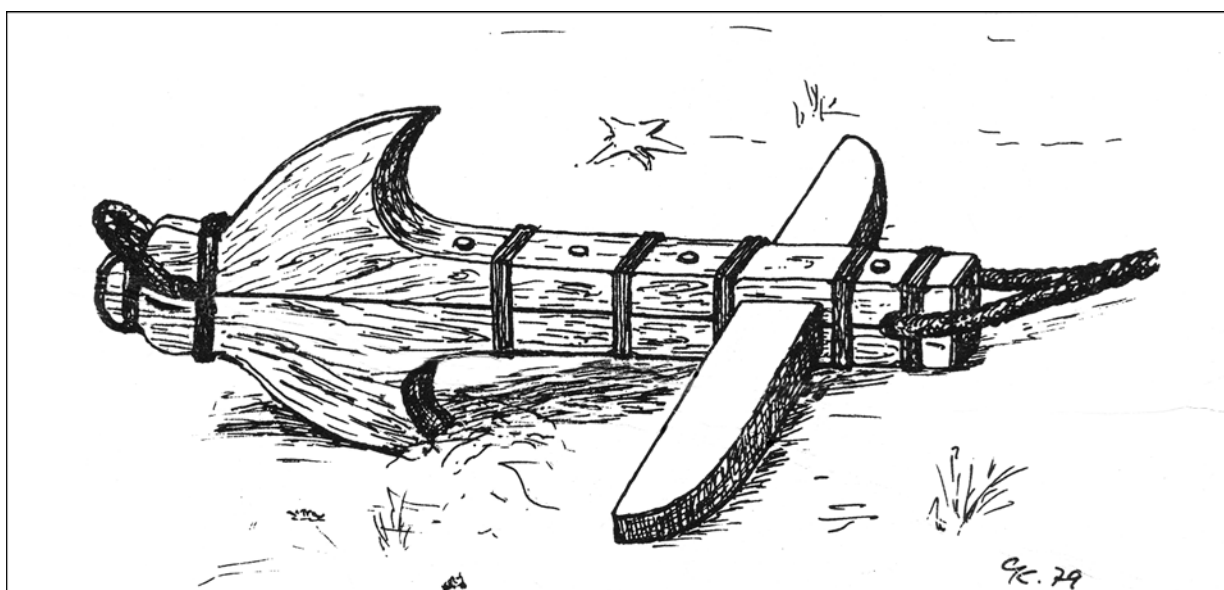

Рис. 1

культових храмових приношень, вотивних фігурок риб і дельфінів. Одночасно ці вотиви мали функції грошей і використовувались у обмінно-торговельних операціях. У чорноморському басейні відомі і подібні вотиви із зображеннями якорів. Це, зокрема, стріли-монети VII – V ст. до н. е. із приватної колекції С. Топалова, що знайдені на чорноморському узбережжі Болгарії [4, с. 27 – 28]. Їх лицева сторона – аверс імітує бронзовий наконечник стріли для лука. На зворотній стороні віддито зображення якорів (рис. 2). Скоріш усього ці стріли-монети виготовлялися у грецькій колонії Аполлонія Понтіка на західному узбережжі Чорного моря. На це вказує літера «Α», яку іноді зображено на реверсі стріли-монети поруч із якорем (рис. 2, 3). На деяких відливках стріл-монет якір із загостреними кінцями рогів, виступаючою п'яткою і штоком, зображеним навкіс до веретена. Ми вважаємо, що такий вигляд штоку свідчить про спробу майстра передати його у перспективі (рис. 2, 1, 2). Разом з тим в колекції зустрічаємо і якір, на якому шток розміщено у розвернутому вигляді, перпендикулярно (хрестовидно) до веретена і в одній площині з рогами (рис. 2, 3, 4). Особливо цікавою є стріла-монета знайдена біля

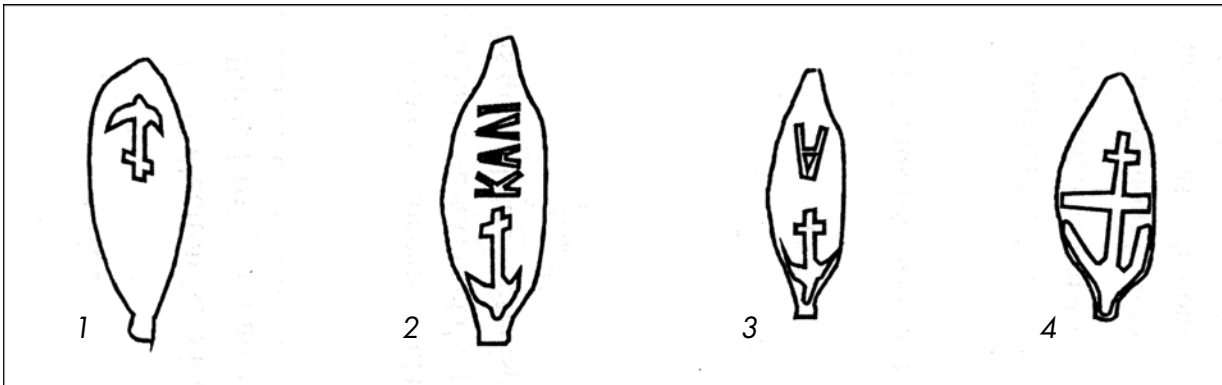

Рис. 2

Варни. Вона має в довжину 26,5 мм, а в ширину 9,3 мм і майже на всю площину її реверсу викарбувано корабельний якір (рис. 2, 4). Воно важливе для нас тим, що крім штоку розташованого перпендикулярно до веретена, над штоком у верхній частині якоря зображено хрест [4, с. 26]. Це один з перших відомих нам зразків поєднання двох символів «хреста» і «якоря» у єдиний – «хрест-якір», що, підкреслимо, датується VII – V ст. до н. е. Зображення якоря на аполлонійських монетах-стрілках є унікальними. Справа в тому, що це перші в історії людства зображення якоря, в яких з'являється дуже важлива новизна, яка від тих часів швидко стає сталою закономірністю.

У VII – V ст. до н. е., у зв'язку з неможливістю зобразити в одній площині тривимірність якоря, античний майстер з Аполлонії Понтіки розмістив якірні роги й шток в одній площині. І виник новий релігійний символ, в якому умовно розвернутий на дев'яносто градусів шток і веретено, яке він перетинав створили не умовний, а реальний художній образ хреста – солярного знаку сонця, який увінчує якір. Саме в приморському місті, присвяченому богу сонця Аполлону, символом якого у багатьох народів світу є хрест, і мав би виникнути новий релігійний символ, що об'єднав би разом два прадавніх символи: символ життєдайного сонця – хрест і символ надії на спасіння – якір. Наче для того щоб, остаточно перекопати нас у цьому, античні жерці – художники полишили на своїх витворах два варіанти цього символу. Один – спрощений, в якому над якірними рогами шток

утворює хрест, а другий — як ключ до розгадки таємниці нового символу. На ньому якір із широким штоком у вигляді хреста, а над штоком на подовженому веретені додатково розміщено ще й хрест.

У V ст. до н. е. в Греції появились вже справжні монети, на яких карбували корабельний якір. У тісному зв'язку якоря, як культового предмету, та описаної вище вотивної стріли — монети з «хрестом-якорем», що жертвують в храм, та їх зображенням на монетах немає сумніву. Відомо, що перші монетні двори знаходились при храмах, які, звісно, впливали на сюжети [5, с. 61]. Одним із таких сюжетів і є священний якір-рятівник. Ледве не перші відомі монети із зображеннями якоря у великій кількості карбувала у V — IV ст. до н. е. вже згадувана грецька колонія місто-порт Аполлонія Понтіка (рис. 3) [6, с. 42]. Як бачимо, на монеті зображено абсолютно реальний корабельний якір із різними деталями його дерев'яно-свинцевої конструкції. Але продовжуючи традицію, що виникла у VII ст. до н. е. шток на цьому якорі розміщено умовно розвернутим в одну площину із рогами, тобто хрестовидно.

Рис. 3

Про те, що процес пошуку культового зображення якоря саме у такому вигляді відбувався і на берегах Середземного моря також свідчать археологічні знахідки. За античного часу в святилища до морських вівтарів, окрім самих якорів або монет

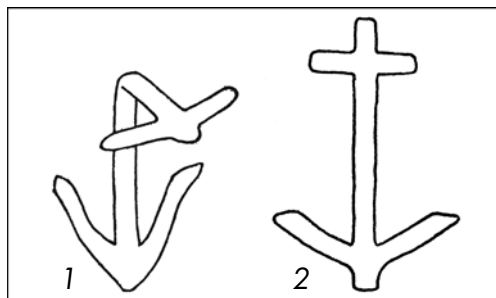

Рис. 4

— стрілок та справжніх монет із зображеннями якорів жертвували також їх мініатюрні моделі зі свинцю. Такі моделі — вотиви VII — VI ст. до н. е. знайдені в храмах Фасосу й Риму і в святилищі Маріка на річці Карильяно (рис. 4, 1) [7, с. 286]. В них також шток у верхній частині вотивної моделі якоря умовно розвернутий у одну площину із рогами і утворює хрест. Форма для відливання подібних моделей у вигляді «хреста-якоря», датована V — II ст. до н. е., знайдена в 1994 р. і в Херсонесі (рис. 4, 2) [8, с. 224].

Викладене переконливо свідчить, що образ «хреста-якоря» формується у якості культового символу, зокрема, у народів, які населяли узбережжя Середземного та Чорного морів у VII — V ст. до н. е. Пізніше, з виникненням та поширенням християнства, саме він стане одним із головних духовних символів нової віри [9, с. 164 — 166].

Література

1. Скрягин Л.Н. Книга о якорях. — М.: Транспорт, 1973. — 127 с.
2. Огороков А.В. Якоря корабельные: Методические рекомендации по выявлению, отбору и научному описанию памятников науки и техники в собраниях музеев. — М.: НИИ культуры МК РСФСР, 1986. — 44 с.
3. Kapitan G. Graeco — Thracian wood anchors // Thracia Pontica III. Troisieme Symposium Internatonal: Sozopol, 6-12 octobre 1985. — Sofia, 1986. — С. 381 — 394, 533 — 538.

4. Topalov S. Formes premonetaires de moyens d'échange. Les fleches – monnaies coulees d'Apollonie du Pont VII – C s. av. n.e. – Sofia: «Nasko – 1701», 1993. – 37 p.
5. Казаманова Л.Н. Введение в античную нумизматику. – М.: Изд – во МГУ, 1969. – 302 с.
6. Бургас. Окружен исторически музей. – София: Български художник, 1967. – 178 с.
7. Gianfrotta P.A. First element for the dating of stone anchor // The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration. – 1977. – V. 6. 4. – P. 285 – 292.
8. Шаповалов Г.І. Форми для відливки вотивних якорів з Херсонесу // ДСПК. – Запорож'є, 1993. – Т. IV. – С. 222 – 225.
9. Уваров А.С. Христианская символика. – М., 1908. – Ч.1. – 202 с.

Ширяев А.Г.

О МЕСТЕ ГИБЕЛИ СВЯТОСЛАВА ИГОРЕВИЧА

В 1905 году Д.И. Яворницкий на скале Монастырка у Ненасытецкого порога установил чугунную плиту с надписью: «В 972 году у Днепровских порогов погиб в неравном бою с печенегами русский витязь – князь Святослав Игоревич». При строительстве Днепрогэса эту плиту сняли со скалы, перевезли в с. Никольское Солонянского района Днепропетровской области и установили на берегу Днепра, где она стоит и теперь. В.И. Равдоникас предполагал место гибели Святослава на Крарийской (Кичкасской) переправе. Правда, он писал: «Мы вовсе не собираемся приписать мечи из Днепростроа непременно Святославу с дружиной, хотя хронологически и географически совпадение удивительное [1, с. 616]. Академик Б.А. Рыбаков также считает Крарийскую переправу возможным местом гибели Святослава [2, с. 338]. В «Повести временных лет» о гибели Святослава говорится следующее: «В год 6480, когда наступила весна, отправился Святослав к порогам. И напал на него Куря, князь печенежский, и убили Святослава, и взяли голову его и сделали чашу из черепа, оковав его, и пили из него» [3, с. 250].

Как мы видим, летописец не указывает точно место нападения печенегов на Святослава и его малочисленную дружину, а говорит просто: «... отправился Святослав к порогам». Возникает вопрос, почему же Д.И. Яворницкий установил плиту с надписью, в которой утверждал, что именно у Ненасытецкого порога погиб Святослав? Вероятно, он основывался на сообщении Константина Багрянородного, который описывая «Путь из Варяг в Греки», говорит: «...затем так же (проходят) четвертый порог, огромный, нарекаемый по – росски Аифор, по – славянски же Неасит, так как в камнях порога гнездятся пеликаны. И так, у этого порога все причаливают к земле носами вперед, с ними выходят назначенные для несения стражи мужи и удаляются. Они неусыпно несут стражу из-за пачинакитов (печенегов)» [4, с. 47 – 48]. Константин Багрянородный указывает на волок у Ненасытецкого порога, как на одно из мест нападений печенегов на торговые караваны. Д.И. Яворницкий решает, что на этом волокe мог погибнуть Святослав. Однако было еще одно опасное место на Днепре, о котором сообщает византийский император: «Затем достигают так называемой переправы Кра-